

VASY GÉZA
**A költői világkép
 és a szimbólumok, motívumok**
 Utassy Józsefről

Motívum

Küszöbén az estnek

*csillagfakadáskor
 dalba fog az ember*

*ha már fáj a sorsa
 nagyon szépen fájjon*

*küszöbén az estnek
 csillagfakadáskor*

Mikor kezd az embernek fájni a sorsa? Bizonyos értelemben nyilván már megszületésekor, hiszen azonnal sírva fakad. Ám tudjuk, hogy nemcsak bánatában, hanem örömeiben is dalolni kezdhet az ember. A népköltészet alkotásai mellett számos költő példáját említhetnénk. Aligha véletlen azonban, hogy Utassy József, aki maga is rendszeresen bizonyosságot tett verseiben örömről, derűjéről, ezt a néhány soros dalt nevezte meg egy alkalommal ars poétikája kifejezőjeként. S munkássága egészét tekintve igazat szól. Pedig ez egy korai vers, a második kötet élén áll. Jelentése egybecseng Illyés Gyula Bartók-versének gondolatával: „ki szépen kimondja / a rettenetet, azzal föl is oldja”. Persze ők is tudták, mi is tudjuk, hogy ez a feloldás csak átmeneti lehet, Utassy kifejezését használva: a szépség felfüggesztheti a fájdalmat, az alkotás örömet szerezhet, de maga a sors nem változik át csillagfényessé.

Az Utassy József költészetével foglalkozó komolyabb elemzések rendre három tragédiát emelnek ki az életsorsban. Az első kezdettől jelen van. Az 1941. március 23-án született fiú másfél éves, amikor édesapja a frontra indult, ahonnan nem tért már vissza. Ez növeszti fel az árvaság s ahhoz kapcsoltna a háború, a halál motívumát, dacára annak, hogy lett nevelőapja. A második az 1974-ben rátörő rendkívül súlyos idegbetegség, amely hosszú évekig gátolta alkotómunkáját, s amelytől teljesen soha nem tudott megszabadulni. A harmadik pedig fiának húszévesen bekövetkezett halála.

Célszerű tömören áttekinteni a költővé nevelődés évtizedeit, hiszen ezek elháríthatatlanul formálták a kialakuló költői világképet. A gyerek félárva, de egyedüli gyerekként is családban nő fel Bükkszenterzsébeten, ahol abban az időben még a hagyományos életforma uralkodott. A mintegy 1200 lelkes falu tehát élte a maga megszokott erkölcsű és kultúrájú közösségi életét, amelyhez hozzátartoztak a népdalok, a fonóbeli esték, a táncmulatságok. A gyerek első költői élménye a népdal, a szöveg és a dallam együttesen. Tízéves, amikor kap nevelőapjától egy harmonikát. Igen hamar megtanulja a kezelését, s attól kezdve egyszemélyes zenekarként húzza a talpalávalót. Ezzel a közösségi élet cselekvő részesévé válik. Figyelmesen hallgatja a felnőtteket, gyakorta nevelőapjának a suszterműhelyében, a falu egyik beszélgető-központjában, ahol már ekkor fenn szeret maradni éjfél utánig. Egyik vallomása így szól: „A gyerekkoromból is csak azt érzem, amit átéltem, hogy hogyan lesz az ember tisztességes, vagy hogyan lesz tisztességtelen. Nekem a falu határozta meg a gondolkodásomat egészen tizennégy éves koromig... azóta szinte bejártam a fél világot, de nem találkoztam új emberi helyzetekkel” (Életünk, 1979. 8. Szikszai Károly interjúja).

A falu a Mátra és a Bükk között terül el, dombok, hegyek, erdők, patakok övezik, s bár többen járnak gyárakba dolgozni, miként a háborús áldozat édesapja is, még a hagyományos paraszti munka az általános. Itt nem is lehetne másként élni, mint természetközelenben. Az évszakok rendje, az időjárás változása, a növények, az állatok ismerete meghatározza a mindennapi életet. Utassy József a faluban és a természetben nőtt fel, s olyan mesterei voltak, mint „az öreg keresztapu, aki szinte transzba esett, amikor az égre néztünk este a pásztortűz mellől – őriztük a szőlőt – s elkezdtünk fantáziálni, hogy vajon mi lehet ez a hét-szentséges végtelenség. S találgattuk mi is. Mindenki mondott valamit, aztán ő azt mondta: Gyerekem, lehet, hogy te megéred, de nekem meg kell halnom ahhoz, hogy ne tudjak meg az egész titokból semmit” (Árgus, 1990. 2. Pálincás István interjúja. Az utolsó mondat különös nyelvi szerkezete itt nem sajtóhiba).

Hozzá kell tenni ehhez, hogy ezekben az években még meghatározó a vallásosság és – 1949-től inkább már csak az iskolán kívül – a vallásos nevelés. A gyerekre magától értetődően emlékezhet vissza úgy utolsó kötetében a költő, hogy „Megszállottad voltam, hatalmas nagy Isten! / Hittem benned vakon én. Hetedíziglen. / Ám ahogy a szűz Hold hűlt porán

tapostam: / lábad nincslő nyomát siratóztam hosszan” (*Nem vagy sehol*). A hit gyerekes és csalódást is kifejező történetkéje szerint selyemcukrárt lőtte föl az égbe a fiú, ám az visszahullott (*Töklevél*). A kamasznak egy sérelem utáni szertelenül lázadó indulatkitörését idézi fel a *Pofon Szent Antalnak* című vers, amely így fejeződik be: „Mint aki jól végezte dolgát, belemostam kezeimet a szenteltvíz-tartóba.”

A valós vagy vélt igazságtalanságot igen nehezen viselte el a kamasz. A korabeli pedagógia szerint igencsak megérdemelte azt a két hatalmas pofont, amelyet tanárától kapott, de amelyet meg szeretett volna torolni (*Pofon*), akárcsak a középiskolai, valójában indokolatlan, ám érthető nagy pofonokat, amelyeket 1956-os jelentéktelen egrü szereplése miatt kapott (*A kikelet fia, Curriculum vitae*, Kortárs Kiadó, 1995.). Igen erős személyiség kezd kibontakozni. Az egyetemi felvételi vizsgán szinte felesel a hozott eredményei láttán sajnálkozó tanárokkal, később egyetemistaként is felháborodik, s okkal egyik tanárának igazságtalansága miatt, ugyanakkor a játékszabályokat tudomásul veszi, amikor hiányzása miatt eltanácsolják (*A kikelet fia*). Egy interjúban Utassy így jellemezte önmagát: „Én nem érzem magam költőnek... Azt hiszem, inkább egy embertípusról beszélhetnénk. Embertípusról, aki érzékeny, aki igazságos, aki szereti az őszinteséget, aki a hazudozást, az aljasságot, az emberi szemétséget mindig és mindenkor megveti” (*Életünk*, 1979. 8.).

Bükkszenterzsébet és a szomszédos Tarnalelesz, Eger, Pétervására, Borsodnádásd, Budapest – ezek Utassy József nevelődésének helyszínei. A természetközelség, a faluközösség élményei mellett azonban még valamit hangsúlyozni szükséges: a nagy társadalmi mozgásokat, a történelem menetét. Elsőként a második világháború említendő, amely a gyerek számára utólagos tapasztalat, de egy életre meghatározóvá válik. Az árvaság, a kifosztottság motívuma a konkrét életrajzi tényből kiindulva költészetében mind egyetemesebbé válik, s gyakran társul a háború, a gyilkolás képzetével, mígnem eljut az emberiség lehetséges pusztulásának víziójáig (*Iszonyú lesz*).

Közvetlen élménye lehetett viszont az ötvenes évek, a Rákosi-korszak, 1956, a megtorlások, a hatvanas évek. Megtapasztalhatta, hogy a bolsevizmus az igazság, az emberség eszményeit hirdeti, a Kánaán felé vezető útról beszél, s közben pokollá teszi az életet. A hatvanas évek vége felé járva azt is beláthatta, hogy ugyan „finomul a kín” (József

Attila), de korántsem megfelelő mértékben és ütemben. Az irodalmárt a Kilencek antológiájának kálváriajárása, majd annak s vele egy időben a költő első önálló kötetének a hivatalosság részéről történő fogadtatása, a második verseskötény kéziratának többszöri elutasítása végérvényesen meggyőzhetette arról, hogy a magyar társadalom beteg. S ugyanerre a következtetésre jutottak legközvetlenebb költőbarátai. Vállalásukban megerősítette őket Nagy László útra bocsátó jellemzése: „Leszámolnak az álszocialista önteltséggel, nemzeti göggel, kergeséggel, de átgondolva a szerencsétlen múltat, szentenciákat mondanak a jelenre is. A torkonyvágott forradalmak pirosát s gyászát viselik belül.”

E költészetben a szabadság-szimbólum meghatározó szerepét elsősorban nem a Petőfi-jelkép követése hívta elő, hanem a megtapasztalt szabadság-hiány. Különösen szembeötlő lehetett ez azokban az ötvenes években, amely folytonosan azt tanította, hirdette, hogy a magyar nép ezer év után végre szabadságban él. Nemcsak a természetellenes árvaság, hanem ez a kiélezett társadalmi ellentét is kifosztottá teszi az embert. Gyerekként és fiatalemberként egyaránt megélhette Utassy József a közösség és az egyén szintjén is a szabadság korlátozottságát, s külön-külön állampolgárként és költőként. Hiszen lehetett verseket publikálni, de nem akármit és nem akárhol, lehetett kötethez jutni, de nem megalkuvás nélkül, s bizony még a kritikai visszhangot is irányította a hivatalos irodalompolitika. A társadalom betegsége is szerepet játszott abban, hogy az alkotó is beteggé vált, s nem csupán művészként, hanem emberként is poklot kellett járnia. A közvetlen tapasztalat a magyar társadalom betegségét diagnosztizálta, a történelem tanulmányozása ennek általánosságát tanúsította. Innen jutott el odáig a költő, hogy az emberiség egészét tekintse betegnek. „Az ember fáj a földnek”, írta tragikus látomásában Vörösmarty Mihály. Ennek modern változatait teremtette meg Utassy József, legnyíltabban egy ars poétikában, a *Tank* szenvedélyes vallomásában, majd pedig az *Iszonyú lesz* emberiség-halál-látomásában, amelyben minden életjelenség elpusztul a Földön. A *Ragadozó föld* című kötetben helyet kapó *Tank* a költő-sors, tágabban az igaz emberi lét tragikumát terjeszti ki az egész emberiség-történetre, amelyben a hatalom, az erőszak, a rablás képviselői állnak szemben azokkal, akik az igazságért, az emberhez méltó életért emelik fel szavukat. A tank motívuma rokon jelentésben szerepel az *Iszonyú lesz* történelemszemléletében is.

Ó, nemcsak én,
 jaj, nemcsak én,
 elmúlik egyszer minden,
 megfeketedik majd a fény,
 haldoklik tó és tenger,
 homokba fulladnak folyók,
 partjukon gyászfák zörögnek:
 ime a világ, világod!
 Öröknek hitted, öröknek.

Ez a versindítás azt a jövőt vizionálja, amelyben a Földön fokozatosan megszűnik minden szerves élet lehetősége. A XIX. század embere például, miként Madách Imre is, a Nap kihűlésével magyarázta ezt. Utassy jelenkorának embere előbb az atomháborúnak, majd a biológiai pokolgép pusztításának látomásával vetett számot, s így nem évmilliók, milliárdok távolságában, hanem a közeljövőben tartotta lehetségesnek azt a pusztulást, amelyet nem a világegyetem fizikai törvényei határoznak meg, hanem az emberi ostobaság, a „tank” filozófiája. Ez fogalmazódik meg ebben a versben, amely keserű végrendelet is.

Arról diákkorában mindenki tudni szokott, hogy a fiatal költőknek vannak mestereik, akik hatnak rájuk. Arról már csak ritkán, hogy a költészet köztársaságában állandóak a kölcsönhatások. Nagy László *József Attila!* című versét 1962-ben publikálta, s ebben jelen van egy feltámadásra felszólító, mert segítséget kérő vízió, amely így fejeződik be:

*Hogy el ne jussak soha ama síkra:
 Elém te állj.
 Segíts, hogy az emberáru-lók szutykát
 erővel győzze a szív,
 szép szóval a száj!*

Utassy József *Zúg Március* című, Petőfi Sándort életre varázsolni akaró verse 1969-ben vált közismertté, s ez a mű is segítséget kér, igazságtevésre szólít fel:

*Szedd össze a csontjaid, barátom:
 lopnak a bőség kosarából,
 a jognak asztalánál lopnak,
 népek nevében! S te halott vagy?!*
 Holnap a szellem napvilágát
 roppantják ránk a hétszer gyávák.

*Talpra, Petőfi! Sírodat rázom:
 szólj még egyszer a Szabadságról!*

Néhány év múlva, 1972 újévére jelent meg Nagy László Petőfi-verse, a *Föltámadt piros csizma*, amelyik már címében hordozza a föltámadás motívumát, az újjászületés ígérétét:

*Föltámadt piros csizma a síkon
 eszelős látomás volna csak?
 hát nem szebb az újjászületés
 hó-alatti kárhozatunknál?*

Mindhárom versben a jelenkor tragikuma indokolja a mítoszba merítkezést: élő ember önmagában nem lehet képes eredményesen megoldani a gondokat, ehhez hősoszokra van szükség. Aztán ismét eltelt néhány esztendő, s Nagy László összeállította utolsó verseskönyvét, s annak élén a mindvégig nagybetűkkel írott *Verseim verse* áll, már a címmel is üzenve, hogy ars poëtika. Ebben a műben a hőszi, az emberarcú emberiségért a végsőkig küzdő költői cselekedet teljes körű eredménytelensége mutatkozik meg a következő végkövetkeztetéssel:

VÉTEK VAGYOK ÉN ÉS MINDEN MAGOM
 VÉTEK HA MEGÖLTÖK ÜNNEP LESZ AZ
 MERT NEM RAGYOG SOHASE RAGYOG

Ünnep lesz tehát az erőszakos költő-halál. Utassy pedig így zárta le a *Tank* vitáját: „Boldogan Halok Meg A Holdon.” Ugyanis oda számúznék őt egyetlen oxigénpalackkal.

A *Júdás idő* a kezdetek óta tart, s az emberek nagy része áldozat. Ha költő, s így valamiképpen kiválasztott, hiszen a közösség nevében is megszólal, s így fokozottabban van veszedelemnek kitéve, s a Sátán is inkább kísérti meg, akkor szerepére, alkatára okkal mintázódhat rá a Krisztus-jelkép, s nem csupán a klasszikus mesterekre. Utassy József harmadik kötetében már egyértelműen s önarcképként is megjelenik ez a *Lakótelepi Jézus* portréjában s közismert jelképpé válva *Az én keresztem* című képversben, amely szerint az ő keresztye az írás.

Egy interjúban nagyon világosan megfogalmazta a költő a maga felfogását a szabadságról: „Nem szívesen mondom ki ezt a szót, hogy szabadság, mert ez olyan dolog, mintha azt mondanám, hogy 0 Kelvin-fok, tehát elérhetetlen, viszont szívesen beszélek mindig arról a

szabadság-fokról, amit egy adott ország magának biztosít. (...) És nem tudom elképzelni a XXI., de még a XXX. századot sem olyan társadalomként, ahol megvalósították az ideális társadalmat, tehát, hogy a szabadság mindenben testet ölt. De minden társadalom, minden társadalmi forma, ha magát mérni akarja, csak azzal teheti, hogy mennyire tudja biztosítani az ember kiteljesedését. Mert az ember sokkal többre képes, mint amilyen szinten körülményei engedik, hogy megvalósuljon” (Életünk, 1979. 8.).

Visszatérve a nevelődés esztendeire: a falu világképének elsajátítása és az énekelt vers megelőzte a költészet klasszikusaival való ismerkedést. Aztán következhetett Petőfi, Arany, Vörösmarty, Ady, József Attila, majd a kortársak, elsősorban Illyés, Nagy László, Juhász Ferenc és Kormos István. A vallomások őket emelik ki. Továbbá a fővárosi bölcsészkarri társakat, a hatvanas években induló fiatalokat, elsősorban a később Kilencek néven ismertté vált költőcsoportot. Petőfi fogalmazta meg a „szabadság, szerelem” ars poétikáját, ám tudjuk, hogy a romantika korától kezdve másfél évszázadon át szinte minden költő ugyanezt vallotta. Bölcsésszé válva nyíltak meg igazán az újabb művelődési lehetőségek Utassy József számára. Mint írta: „Nekem Budapest a »SZABADSÁG, SZERELEM« fővárosa volt. Mint a kiscsikó, úgy ugrándoztam, vagy ahogyan felénk mondják, cigáرزottam örömben! Megkaptam Budapeستől mindent, amire vágytam. Olyan költőbarátra leltem, mint Kiss Benedek. És a Kilencek társasága! Szeretőként ott ragyogott az oldalamon egy drága cukrászlány, Magdi. Mohón szívtam magamba a kultúrát: színházak, mozik, kiállítások állandó látogatója voltam” (*A kikelet fia*).

Az egyetemi évek – a megszakítással együtt – egyúttal a költővé válás esztendei is. Ekkor formálódnak esztétikai, líraelméleti elképzelései, amelyeket néhány axiomatikus közlésben foglalt időnként össze. Egyébként úgy tartotta, hogy az irodalomnál „sokkal gyönyörűbb a hétköznapi világ”. S azt is gondolta, hogy „nem lehet más a tehetség, mint egy hatalmas energiájú beleérzőképesség” (*A kikelet fia*). A mű létrehozásához pedig a koncentrációképesség maximuma szükségeltetik (Életünk, 1979. 8.). A líra tehát energiaátvitel, egyúttal pedig képek rendszere, vagyis a rendezettség, a rendszerszerűség is lényeges. Ezért tartotta szükségesnek, hogy versszövegeit végérvényessé fogalmazza, hiszen – nyilván József Attilára gondolva – tudta, hogy a vers minden pont-

ja archimédesi. Ezt ő így fogalmazta meg: „nem szoktam fölösleges dolgokat leírni. Nagyon meggondolom, hogy azt a sziszifuszi sziklapontot mikor teszem a vers végére. És ha már kivettem azt a pontot, akkor az a vers már tőlem független” (Életünk, 1979. 8.). Még egy kijelentést feltétlenül idéznem kell: „Azokat a költőket, írókat szeretem, akiknek duendéjük van. Értük tűzbe tenném mind a két kezemet! Mert látni vélem fejük körül a piros derengést.” E szavakkal fejeződik be az önéletrajzi vallomás. S tegyük hozzá: Utassy Józsefnek van duendéje.

A duende költészetbeli fogalmát García Lorca ismertette meg velünk. Tanulmánykötete 1959-ben jelent meg magyarul, s bizonyos vagyok abban, hogy az ő költészetfelfogása komolyan hatott Utassy Józsefre. Első kötetét egy nemzedéktárs kritikus értetlenkedve fogadta, s arra így válaszolt: „arra kényszerít, idézzem / Federico Garcia Lorca szavát, / miszerint a MŰVÉSZET / ENERGIAÁTVITEL. / Neki csak elhiszi, ha már / nekem nem hiszi el!?” (*Egy kritikára*).

A duende szó szerint csupán pajkos koboldot jelentene, ám a spanyol szemléletben fekete hang, titokzatos erő, a föld szelleme, „arra vár, hogy a vér legutolsó szobáiban ébresszék fel”, s „a legfontosabb dolgoknak halálcsengésű végső értékük van”. A költőnek, a művésznek elsősorban nem az angyallal vagy a múzsával kell megvívnia, hanem a duendével, hogy a tökéletességet közelíthesse meg. „A költészet mágikus ereje éppen abban rejlik, hogy mindig duende van benne, és sötét vízzel kereszteli meg szemlélt. Mert ahol a duende van jelen, ott könnyebb szeretni és megérteni, az bizonyos, hogy a duende megszerettet és megértet. Az a harc pedig, amely a kifejezésért és a kifejezés továbbadásáért folyik, a költészetben olykor halálos” (András László fordítása).

Amikor az ember tudatos lényé vált, s elkezdett gondolkodni, akkor már nemcsak mindennapi tevékenysége foglalkoztatta, hanem a létezés megismerésére is törekedni kezdett. Számot próbált vetni a látható mellett a láthatatlannal, a pillanatnyi mellett az időbelivel, a születéssel, a halállal, mindazzal, ami a személyes lét előtt és után lehetséges, beleértve a világ keletkezését is. Világképet kezdett alkotni, s ebben a rendezetlenségtől a rend, a káoszról a kozmosz felé vezető utat dolgozott ki. S hogy szemléletesen értse meg a világot, szimbólumokat alkotott. Az öröknek nevezhető, ősi szimbólumok az archetípusok. Ezek egy része eredendően természeti jelen-

ség, amely többletjelentést kapott, mint a csillag, a Nap, a Föld, a tenger, a Hold, a víz, a tűz, a fény. Egy másik csoportot értékfogalmi archetípusoknak neveznénk. Ezeknek három változatát különböztetem meg. Az egyik valóságos vagy elképzelt létezőt jelöl: Istent, Héroszt, Embert. Az emberre itt mint ideáltípusra gondoljunk. A másik a létezés alapkérdését veti fel: ez a halál és a halhatatlanság. Összefügg az előző változattal, hiszen Isten halhatatlan, a Hérosz halál és halhatatlanság megszgyéjén áll, az ember pedig halandó. A harmadik változat az emberben és közösségeiben megmutatkozó, etikai vonzatú értékeket jelöl: hit, hősiesség, hazaszeretet, erkölcsösség, szeretet, szerelem, szabadság. A természetfogalmi archetípusok könnyebben és közvetlenebbül épülhettek be a világszemléletbe, majd a költői világképekbe is, hiszen közvetlenül rétegezhetek egymásra látható, elképzelt és transzcendens rétegeket. Az értékfogalmi archetípusok szükségszerűen igényeltek cselekményes elemeket, hiszen nem voltak láthatóak, legfeljebb megtapasztalhatóak. E fogalmak jelképpé váltak, de nem képszerűségükkel. Ahhoz, hogy ne csak retorikai, hanem költői értelemben is szimbó-lummá váljanak, elsősorban képi kiegészítő megjelenítésre van szükség. A szabadság fogalmát például így szemléltetheti az Alföld, vagyis a síkság végtelensége, vagy a tengeré, vagy akár a csillagos égbolté.

Az archetípusok, az évezredek vagy akár csupán néhány évszázados költői jelképek, szimbólumok mellé a modernitás korában egyre gyakrabban társultak egyéni szimbólumok, motívumok. Most nincs helye annak, hogy e két fogalom kapcsolatáról essen szó. Az egyszerűség kedvéért érjük be annyival, hogy a költői motívum általában képszerű, de e mögött elvontabb, gazdagabb jelentés sejlik. A szimbólum, a motívum fogalmához hozzátartozik az is, hogy ismétlődik. Egyrészt egy adott kultúrán belül. A legfontosabbak nemzedékről nemzedékre közkinccset jelentenek, s ezek egyéni változatai születnek meg egy-egy költői életműben. A költőre messzemenően jellemző motívumhasználata, annak hangsúlyai, változásai a költői világkép lényegét segítenek megérteni.

Utassy József első kötetének megjelenése után közvélekedéssé vált, hogy ő a szabadság és a szerelem költője. Ezt elsősorban emblématikussá vált verse, a *Zúg Március* bizonyította, majd a második kötet egésze. A szakirodalom azt is rögzítette, hogy a tavasz, a március, a tűz, az ifjúság, valamint a forradalom képei és képzetei hatják át a pályakezdés köl-

tői világát. Ezek testvériesen fejezik ki a szabadság és a szerelem összefonódottságát. A második kötetet forgatva az is megmutatkozott, hogy a két értékfogalmi motívumhoz megerősítően társult a tenger és a csillag természeti archetípusú motívuma. Azt gondolom, hogy az első kötet hangvétele, motívumhasználata még közvetlenebbül mutatja a népköltészet és Petőfi Sándor, vagy másként fogalmazva a közvetlenebb látvány és élmény hatását, míg a második kötetben már készen áll az a költő, aki a láthatatlant is érzékelteti, aki következetesen és természeti archetípusokkal, igen bátran dolgozza ki az egyéni megoldásokat, nagyfokú tömörséget és információsűrűséget valósítva meg. Az archetípusok átlendítenek a mítoszok világába, megteremtődik a duende légköre. Mindezt elsősorban két központi motívum, a csillag és a tenger fejezi ki. Az egyik már a kötet címben felhívja magára a figyelmet, a kép a *Szemfedő föld* című versből van kiemelve. A másikat a *Tengerlátó* fejezi ki a legteljesebben. A kulcsmotívumok természetesen nem elkülönítetten jelennek meg. A csillagok árvája azt a biztatást kapja, hogy „Intsen partjához, s mosson a tenger / tisztító, nagy tüzek hajnalán!” Az árva ember kezében csipkebokorág van, a *Tengerlátóban* pedig „Csipkebokortól gyúlt ki az alkony, / tombolt a tűz / a túlsó parton.” A csipkebokorban Isten nem mutatkozik meg, de sejthetővé válik a Tenger látó Ember számára, akit „felöltöztetett az Isten, / felöltöztetett a Napba”. Megjelenik még a Hold, a Lét, a Halál motívuma, majd jön az örömteli felismerés: „Látott a Tenger hatalmasnak ott, / s én láttam a Tengert! // Hatalmas vagyok!”

Részletesebb vers- s főként kötetelemzés a csillag és a tenger motívumainak jelentésváltozatait, polifóniáját mutathatná be, s egyúttal azt is, hogy ezek a motívumok a többiekkel együtt nem mozognak mindig a mítoszok, a látomások világában. Éppen az a rendkívül vonzó bennük, hogy hol a maguk látvány-szintű, hétköznapi arcát mutatják, hol meg a láthatatlant. S a természeti és a metafizikai szint gyakran rétegződik egymásra.

A költői pályaképet áttekintve arra lehet ráébredni, hogy a harmadik kötetből kezdve ez az archetípusos motívumháló egy időre elveszíti kiemelt szerepét. Mintha ott maradt volna a pokolban. A *Keserves* (1991) hoz majd változást, bizonyos értelemben visszatérést. Ennek a kötetnek a versei 1986–1989 között keletkeztek, tehát abban az időben, amikor már kezdett érlelődni társadalmi rend-

szerünk radikális átalakulása, illetve amikor a költő fia gyógyíthatatlan betegségben elhunyt, s az apátlanul felnövő ember utód nélkülivé vált.

A második kötet kapcsán kiemelt két ősi motívum közül a csillagét motívumcsokorként érdemes kibővítenünk, hiszen időnként konkrét csillagnevekkel találkozhatunk, másrészt égitestként ide köthető a Nap, a Föld, a Hold is. A tengeré mellett ez tehát egy szoros kapcsolátú motívumháló. Az egész pályát szemlélve ezekhez a természeti archetípusokhoz az Isten értékfogalmi archetípusa kapcsolódik a legszerveesebben. A *Csillagok árvája* és a *Keserves* című kötetekben együtt s kiemeltként vannak jelen, ez utóbbtól kezdve pedig az Isten-motívum átveszi a csillag és a tenger feladat- és szerepkörét. A természet és az ember létezésére, annak értelmére, a költészetre, a halálra és a halhatatlanságra az Isten-képzet, szimbólum kapcsán kérdez rá következetesen ez a költészet.

Egy motívum fontosságát önmagában soha nem mennyiségi jelenléte határozza meg, ám az arányok mindig figyelmet érdemelnek. Az Utassy-életműben kiemelkedő fontosságú alapmotívumok szó szerinti előfordulásának számai egyértelműen mutatják, hogy hol van sűrűsödés. Rámutatnak a második és a hetedik kötet motívikai kiemelkedésére. Bizonyítják, hogy a hetedik kötetből az Isten-kép kerül a középpontba. S mindezt elgondolkoztatóak a pálya tagolását, korszakolását illetően.

Kötet / motívum	Isten (+ más néven)	Jézus	Csillag	Csillag- nevek	Nap	Föld	Hold	Tenger
Tüzem, lobogóm!	4	-	19	2	7	7	9	6
Csillagok árvája	14+1	3	38	14	9	10	21	25
Pokolból jövet	4+1	2	11	4	1	1	6	4
Ragadozó föld	12+4	2	7	1	6	8	5	5
Hungária Kávéház	5+2	-	8	1	2	4	6	2
Hol ifjúságom tűnt el	7+1	2	6	10	12	2	7	3
Keserves	18+2	4	10	2	17	5	20	31
Fény a bilincsen	35+3	-	17	6	11	6	10	5
Kálvária-ének	10+5	5	10	1	6	4	5	3
Földi szivárvány	28+2	1	8	4	7	1	9	1
Isten fagatása	30+7	3	11	1	2	2	7	8
Szép napkeltő holnap	23+1	1	12	3	10	3	11	8
Sugdos a Sátán	33+4	-	6	4	11	6	12	5
Farkasordító	23+6	10	5	-	3	3	3	2

Az összeállítás a *Tüzek tüze* gyűjtemény és a két későbbi kötet alapján készült. (A számokba elvéve egy-egy hiba csúszhatott.) Az Isten szó 256, más megnevezéssel 39, a Jézus, Krisztus, Megváltó változatok 33, a csillag 168, a csillagnevek 53, a Nap 114,

a Föld 62 (más néven további 5), a Hold 131, a tenger 108 (Óceán néven további 9) alkalommal szerepel. Ne feledjük azt se, hogy e fogalmak, képzetek, szimbólumok vagy motívumok más kifejezésekkel vagy körülírtan, jelzeten is felismerhetőek, jelenlétük tehát még erőteljesebb. A *Végtelenül* például formálisan a tenger mozgásának leírása, valójában pedig egy szerelmes éjszaka megörökítése. S gondoljunk arra is, hogy nem csupán az Isten-képzet rendkívül összetett. A csillagos ég vagy a tenger egyaránt lehet fenséges vagy félelmetes, lehet látványszintű vagy mítoszi.

A Tenger látható, tapintható, belemerülhetünk, hajózhatunk rajta, kutathatjuk, lehetnek ismereteink kialakulásáról, esetleges pusztulásáról. A Csillag a Világegyetemnek csak egy pontja, ám az egészet jelképezheti. Csak egy részt látunk, csak elenyésző részben tudjuk kutatni őket, ez egy térben és időben számunkra behatárolhatatlan és megismerhetetlen világ. Az Isten láthatatlan, kutathatatlan, nem is földi fogalom, mint a tenger, nem is égi, mint a csillag, hanem tisztán metafizikai. A naiv világképek a csillagos ég fölött képzeltek el létezését, ám ebben az esetben a létezés fogalmának használata is kérdéses. Az ember a metafizika szintjén is antropomorfizálva gondolkodik, s még inkább így van ez a költészetben.

Utassy József még fiatalon „első és utolsó metaforánk”-nak nevezte Istent. Ismeretes, hogy a hit, a hitkeresés, a hitetlenség, a tagadás, a káromlás változatainak polifóniája jellemzi Isten-képét. Keresztrefeszülve, pokolból jövet, kálváriát járva, de profundis helyzetből kiáltva, vagy éppen reménykedve születtek meg a változatok, amelyek alapos elemzést érdemelnek. Ezúttal csak két békésebb verset idézek. Az *Én édes derengőm* fiát gyászolja, s így vall:

*Mennyit, mennyit, mennyit,
mennyit tűnődtem én,
amíg rádöbbsentem,
hogy Isten költemény!*

Az utolsó kötetben az *Isten!* címűben így fohászodik:

*Született eretnek
vagyok. Így szeress meg!
Ősz van. Hull a dió.
Levelek peregnek.*

Utassy Józsefnek életében három gyűjteményes kötete, a *Júdás idő* (1984), az *Irdatlan ég alatt* (1988) és a *Tüzek tüze* (2001) mellett két válogatott kötet jelent meg. Az egyik Nagy Gábor munkája (*Utassy József válogatott versei*, 2006), a másik a szerzőé, aki az *Ezüst rablánc* (2010) megjelenésének már nem örülhetett. Mindenesetre a költő önarcképe a búcsúzás létállapotából. A kötetnek komoly terjedelmi korlátai voltak, a verseknek mintegy a negyed részét tartalmazzák. Utolsó éveiben Utassy József tematikus ciklusokat szerkesztett életművéből, ezek egy-egy előadóstre való anyagot tartalmaznak. E kötet hat ciklusa így készülhetett. Logikus szerkezeti ívet rajzolnak meg, ám nem felelnek meg az életmű-válogatás, a „legszebb versek” követelményeinek. Nincs értelme a hiányzó nagy verseket sorolni, csak példaként említem, hogy a *Zúg Március* vagy a *Pohárköszöntő* sem kapott helyet. Figyelemre méltó változtatás, hogy a négy részre tagolt *Őszvilág* két szerkezeti egysége új címekkel önálló versként jele-

nik itt meg, s az egyik cikluscímmé válik, ez a kötetet záró *Európa elrablása*. Ám nem emiatt elgondolkoztató ez a válogatás, hanem azért, mert a cikluscímekben is ott van a csillag és a tenger, ám hiányzik az Isten motívuma. Versekben jelen van, de nem ciklust meghatározó módon. Igaz, korábban külön kötetet is szentelt ennek (*Isten faggatása*, 2000). Akár ez is magyarázat lehet erre a hiányérzetre, amely lehetséges, hogy csupán e tanulmány nézőpontjából olyannyira szembeötlő. Ám arra is joggal gondolhatunk, hogy a kötet címül választott *ezüst rablánc* költői képe, amely a hetvenes évekből, az *Iffúság, mint sólyommadár* című versből származik, ottani jelképségénél is tágabb szimbólummá változott át, s mindazokat az elsősorban nem is fizikai, hanem szellemi kapcsolatokat, megköttőségeket kifejezi, amelyek hálózatában az ember, aki költő, vergődött és próbált győzedelmeskedni. Aki a halál tudatával akart halhatatlanná válni, aki Istent tagadta, kereste és hívta.

UTASSY JÓZSEF *A remélt csók*

*Zsóka
csókja
oly csalóka!
Tánc ha kering,
lázálmot hint,
s vágyódva kint
ránk vár az éj.*

*Zsenge
teste
langy melegje
kedvre derít,
vonz, bátorít,
s úgy mámorít
a sötét éj.*

*Szedte-
vette
teremtette!
Zsóka csak néz,
ajka mint méz,
majd' megigéz — — —
S nevet az éj!*